

ФЕНОМЕН СПУСТОШЕНИХ ЧИСЛІВНИКІВ: ЛІНГВО-КОГНІТИВНІ АСПЕКТИ

В лексико-семантичному полі кількості (ЛСПК) [Бондарко 1998] англійські числівники посідають домінантне місце, що зумовлюється їх регулярною співвіднесеністю з натуральними числами, використанням у прямій і опосередкованій лічбі, спроможністю позначати точну, неточну та приблизну кількість [Арутюнова 1005; Акуленко 1990; Кошева 2976; Швачко 1971; 1981]. За межами ЛСПК квантитативні слова – числівники (об'єкт дослідження) позбавляються опорних сем, десемантизуючись, позначають адгерентні ознаки предметності, синкретичності та семантичної пустоти (предмет дослідження).

У фразеологічному контексті числівники семантизують невизначену кількість, а синтаксичному – приблизну. Сучасні англійські числівники детермінуються дискурсивними чинниками. На синтагматичному рівні вони позначені поліфункціональністю та семантичною девіацією.

Числівники характеризуються високою комбінаторикою як на рівні словосполучення, так і словотворення [Жлуктенко 1962]. В словотворчій парадигмі нумеральні основи утворюють спільну частину опозиції. Пор. *five* :: *fiveer* :: *fifth* :: *fivefold*. Похідні одиниці співвідносяться /корелюють з основами числівників ,залежать від них. Числівники, співвіднесені з першим десятком чисел, частіше за інші вживаються в якості кореневих морфем повнозначних і службових слів. Пор.: *twins, to ten, Twain, between, a, an* (артикль), *four-eyes, four-flush, one-armed, one-eye (mind), three-piece*.

Основа числівника має потенційні можливості проявляти себе у сполучувальній комбінаториці, у внутрішньословесних зв'язках [Кочерган 1990; Кубрякова 1997]. В англійській мові нумеральні основи вживаються, в основному, в дериватах, утворених шляхом афіксації і словоскладення. Афікси,

що розширюють нумеральні основи, співвідносять похідні одиниці з різними лексико-граматичними групами. Пор. *fifth, fiver, to five, seventysome, twenties, forties, twice, fourfold, three-wheeler, twinned, four-flusher*.

Серед денумеративів зустрічаються, в основному, іменники і прикметники. Пор. *one-up* - “той, хто має переваги”, *one-upmanship* - “уміння добиватися переваги”, *one-way love* - “нерозділена любов”, *two by four* - “товста палка”, *four-star general* - “генерал-полковник”, *one-liver* - “гострота”, *one-man show* - “персональна виставка”, *one-to-one* - “поєдинок”, *one shot* - “альманах”, *one-sided test* - “односторонній критерій”. Дієслівні денумеративи утворюються в основному шляхом конверсії. Пор. *to one-up* - “мати перевагу на одне очко”, “старатись виграти”, *to four-flush* - “займатись замилюванням очей”.

Денумеральним утворенням притаманна семантична девіація. Пор. *ten-gallon* “cowboy hat”, *sweet and twenty* “young and beautiful girl”, *two by four* “a tiny room”, *between-maid* “a sort of cook and room-maid”, *deep-six(n)* “sea grave”, *deep-six* “to bury into the sea”, *five o'clock shadow* “unshaven man”, *nine-to-fiver* “a man working from 9 to 5”, *three-fold* “three times as much or as many”, *hundreds and thousands* “coloured sweets for decoration”, *millionaire* “a person who has million dollars”, *sixes* “a group of six persons or things”.

Для позначення віку від 13 до 19 років використовується лексикалізована нумеральна одиниця *in one's teens*. У сучасній англійській мові - *teen* позначена високою продуктивністю. Пор. *post-teen* “молодіжний (після 19)”, *post-teens* “група підлітків після 19”, *sub-teens* “діти 10-12 років”, *teeny* “підліток”, *teeny-hopper* “дівчина-хіппі” тощо.

За межами терміносистеми кількісні одиниці (КО) позначають приблизну та невизначену кількість. Але семантичні девіації КО на цьому не закінчуються, у їх еволюції з'являються предметні та квалітативні семи. Адитивним є також синсематичне вживання КО. Наприклад, що має в поверхневих структурах римованих текстів. З часом, поліфункціональність КО збільшується, набирає нових обертів. КО використовується в аксіологічній практиці, в суб'єктивних коментуваннях. У домені КО діє закон мовної асиметрії, відсутності

ригористичної відповідності між формою та смислом, значенням та функцією. Це є очевидним у феномені синкретичності, поліфункціональності та полімодальності КО.

Квантитативні одиниці актуалізують як кількісні, так і кількісно-якісні, якісні ознаки предметів, артефактів та явищ, про що свідчить дослідження фразеологічного корпусу з нумеральним компонентом – числівником (ФО(ч)). Десемантизація КО прослідковується, як показує дослідження ФО(ч), у лексикалізованих одиницях на позначення невизначеної та спустошеної квантитативності. КО мають тенденцію позначати кількісні ознаки полярних денотатів (абстрактних та конкретних). Пор.: англ. *two heads are better than one*, *thousands of kisses*; укр. *за кусок кишки – сім верст пішки, сім раз одмір, а потім одріж*; рос. *сто пудов соли, семь мешков радости, без пяти минут студент, тридцать четыре процента любви*.

Образи створюються також шляхом кількісної гіперхарактеризації. Пор.: укр.

<i>А в нашого Омелечка</i>	<i>та двох дома немає,</i>
<i>Невелика сімеєчка,-</i>	<i>та дві Насті в запасці,</i>
<i>Тільки він та вона,</i>	<i>та дві Христі в намисті,</i>
<i>та старий, та стара,</i>	<i>та дві ляльки в колисці,</i>
<i>та діток череда:</i>	<i>та дві няньки колише.</i>
<i>два парбуки усатеньких,</i>	
<i>дві дівочки косатеньких,</i>	<i>пісня)</i>
<i>два дрова рубає,</i>	

(Народна

рос. *Искусство галереи XL, десять метров смертельного ужаса, куча больших и маленьких удовольствий* [Литвин 2005].

Квантитативні словосполучення під натиском дискурсу модифікуються, набирають рис ірреальності та неочікуваності. При цьому КО використовують креативні резерви мови, її динамізм та адаптивність. Показовою є мова преси, у якій КО почувають себе комфортно. Пор.: рос. *террорист стоимостью*

миллион долларов; выборы обошлись в 13 гектаров наглядной агитации, 70 часов рекламы, 21000 хвалебных газетных публикаций, более 1 млн 300 тыс слов обещаний и миллиарда нервных клеток. В минувшее воскресенье Самара выбирала нового градоначальника [Литвин 2005].

„Пустими” числівники стають не зразу, до цього вони проходять етап семантизації дуальних понять „багато, мало”. Пор.: англ. *one in a hundred, one to thousand, a stitch a time saves nine, two heads are better than one*; укр. *біда не ходить одна, а з дітками; на всі чотири сторони*; рос. *ум - хорошо, а два-лучше; старый друг лучше новых двух*. При повній десемантизації числівники номінують якісні ознаки. Пор.: англ. *dressed up to the nines* „одягнутий модно, зі смаком”, *nine worthies* „знамениті люди”, *a cat has nine lives* „живучий”. Наступним кроком до „семантичної пустоти” є використання числівників як орнаментальних одиниць, актуалізаторів ритму та рими, що спостерігається у лічилках, дитячих віршиках та скоромовках. Пор.:

англ.

<i>One potato, two potatoes,</i>	<i>One, two, three,</i>
<i>Three potatoes, four,</i>	<i>sparrows in a tree.</i>
<i>Five potatoes, six potatoes,</i>	<i>Four, five, six</i>
<i>Seven potatoes more.</i>	<i>Tiny little sticks.</i>
	<i>Seven, eight, nine</i>
	<i>This nest is mine.</i>

рос.

<i>Плыл по берегу пескарик,</i>	<i>Раз, два, три, четыре,</i>
<i>Потерял воздушный шарик,</i>	<i>Пять, шесть, семь,</i>
<i>Помоги его найти,</i>	<i>Восемь, девять, десять,</i>
<i>Посчитай до десяти:</i>	<i>выплывает белый месяц.</i>

„Пусті” числівники замінюються іншими словами, що оберігають римовану поверхневу структуру тексту. Пор.: англ. *one, two, three, four, five, Once I caught a fish alive; Intery, wintery, coterie, corn, Apple seed and briar thorn* [Литвин 2005, с.201-206]. Замінники використовуються і за межами англомовного дискурсу. Так, квазі-слова *hickory, dickory, dick* (дитяча пісенька)

корелюють із кельтськими одиницями *hevera* '8', *devera* '9', *dick* '10', які вживалися у субмові пастухів Камбрії [Литвин 2005, с.203]. Орнаментальні числівники, таким чином, заповнюють лакуни поверхневих структур, є також фаворитами фразеологічних одиниць. Пор.: англ. *as cross as (two) dogs over a (one) bone; as like as (two) peas*. Пропуск числових конститuentів *two, one* не змінює квалітативного характеру словосполучення.

Універсальною для КО є тенденція до десемантизації, втрати квантитативності, до їх збагачення квалітативними, предметними та нульовими семами. Виразниками квантитативних значень можуть бути лексеми, позбавлені квантитативних сем. Пор.: рос. *денег куры не клюют (много денег), куда деваться от княжон (слишком много невест)* [Литвин 2005, с.204].

Слід зазначити, що кількісні значення числівників вивітрюються у символічних позначеннях типу: 4 „символ порядку”, 7 „символ достатку”, 100 „символ повноти”, 13 „символ нещастя”.

Аксіологічний аспект притаманний порядковим ад'єктивам типу: англ. *first, second, third*, укр. *перший, другий, третій*. Наприклад: англ. *first teeth* „молочні зуби”, *second teeth* „постійні зуби”, *third teeth* „вставні зуби”, *second to none* „неперевершений”, *second thoughts* „подальші роздуми”; укр. *третій лишній, сьома вода на киселі*; рос. *играть первую скрипку, третьего не дано*.

Нормативним для числівників стало позначення династій, телефонів, маршрутів, машин, брендів, тощо. Слогани реклами насичені квантитативними одиницями типу *супер-, макро-, міні-*.

Метафори та інші тропеїчні засоби із КО вказують на інтенції адресанта, вербалізують його вплив на поведінку адресата [Вежбицкая 1996]. В гумористичних ситуаціях анекдотах КО створюють ефект лінгвістичної гри [Почепцов 1998]. Пор.:

англ. *Teacher: If we take three from seven, what difference does it make?*

Pupil: That is what I say.

рос. - *Алло, гостиница? Соедините меня с женой.*

- *Какой номер?*

-Я вам что – турок, чтобы их нумеровать?! (номер жєны вместо номера комнаты)/

або: - Сколько стоит это кольцо?

- Десять тысяч.

- Черт, а это?

- Два черта. [Литвин 2005, с.201-206]

Слід зазначити, що у словосполученнях рос. *черта с два, раз, два и обчелся* ідея кількості зовсім розмита.

Семантична полівекторність числівників ілюструється також їх текстоутворюючою, аргументативною функціями. У текстах вони вживаються як елементи когезії, поряд з іншими конекторами та метатекстовими словами (Вежбицкая 1996). Пор.: англ. *consequently, then, the following objectives, the next, in addition, therefore, the final items, furthermore, next two major projects, firstly, secondly, thirdly, the former, the latter, the last, so on, etc.*; укр. *таким чином, у зв'язку з вищезазначеним, загально відомим є ..., крім трьох підсистем, декілька ключових явищ, по-перше, по-друге, на нашу думку, зокрема, з одного боку, з другого боку, і т.д.*

Одиниці з кількісними семами є фаворитами народної творчості та ідіолектів, які створюються за діючими моделями мови. Пор.: рос. *Умом Россию не понять, аршином общим не измерить* [Тютчев].

Числівники, з одного боку, слова міри і ваги, з другого, мають багато спільного стосовно їх семантичної еволюції та функціонування. Термінологізація КО позначена втратою предметної семантики, збагаченням КО семами точної квантифікації. За межами терміносистеми та на фразеологічному просторі КО утворюють дуальну опозицію на позначення адгерентних понять „багато-мало”. На синтагматичному рівні КО притаманна семантизація бівекторності – точної, приблизної / невизначеної кількості. Детермінуючими факторами при цьому слугують текстові та дискурсивні чинники. У семантичній еволюції КО повторюють свій цикл становлення: реверсують значення предметності, квалітативності та синкретичності.

Лінгвістичні параметри КО обумовлені дієвістю лінгвальних та екстралінгвальних факторів, природою денотатів, ознаками останніх та шляхами їх пізнання.

Вектор стандарт-експресія у домені КО є рушійною наскрізною силою, що розвиває етимологічні витoki зазначених слів, генерує семантизацію квантитативності, предметності, квалітативності, верифікує універсальний характер кількісних слів – їх поліаспектність, полівекторність та поліфункціональність.

Література

1. Арутюнова Н.Д. Проблема числа // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка /Отв.ред.Н.Д.Арутюнова.-М.:Индрик, 2005.-С.5-21.
2. Бондарко А.В.Функциональная модель грамматики. Теоретические основы, итоги , перспективы. // Язык и речевая деятельность. – 1998. Т.1
3. Вежбицкая А. Язык .Культура. Познание. – М.: Русские словари, 1996. – 411 с.
4. Жлуктенко Ю.О. Порівняльна граматики української та англійської мови. – К.: Рад.школа, 1962. – 160 с.
5. Жолобов О.Ф. Статистика и динамика древнеславянских квантитативных форм. // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка /Отв.ред.Н.Д.Арутюнова.-М.: Индик, 2005.-С.372-383.
6. Категория количества в современных европейских языках // Монография / Ред.кол. В.В.Акуленко, С.А.Швачко, Е.И.Букреева и др. Отв.ред.В.В.Акуленко. – К.: Наукова думка, 1990. – 284 с.
7. Кочерган М.П. Загальне мовознавство. – К.: Академія, 1990. – 288 с.
8. Кошечая И.Г. К проблеме знака и значения в языке. // Учеб.пос. – М.: Изд. Моск.пед.ин-та им.В.И.Ленина, 1976. – 143 с.

9. Крылов С.А. Количественность как понятийная категория. // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка./Отв.ред.Н.Д.Арутюнова.-М.: Индрик, 2005.-С.44-65.
- 10.Кубрякова Е.С. Части речи с когнитивной точки зрения. – М.: ИЯРАН, 1997. – 331 с.
11. Литвин Ф.А. Кванторы и слова // Логический анализ языка. Квантитативный аспект языка /Отв.ред.Н.Д.Арутюнова.-М.:Индрик, 2005.-С.201-206.
12. Почепцов Г.Г. Теория и практика коммуникации. – М.: Центр, 1998.– 352 с.
13. Швачко С.А. Средства выражения количества в современном английском, русском и украинском языках // Монография. – К.: Вища школа, 1981. – 144 с.
- 14.Швачко С.А. Эволюция и функционирование слов–измерителей в системе английского языка (на материале слов меры и веса): Дис.....канд.филол.наук.- К., 1971. – 198 с.